

Ekonomie a ekonomika

JOSEF VLČEK

5., aktualizované vydání

Wolters Kluwer

Vzor citace: VLČEK, J. *Ekonomie a ekonomika*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016. 556 s.

© doc. Ing. Josef Vlček, CSc., 2016

ISBN 978-80-7552-190-3 (váz.)
978-80-7552-353-2 (pdf)

Obsah

Předmluva	7
1 Úvod do ekonomie	9
1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy	9
1.2 Poznávání ekonomické reality	11
1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování	13
1.4 Pozitivní a normativní ekonomie	15
1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání	15
1.6 Vývoj ekonomické teorie	17
1.7 Poslání ekonomie	26
2 Základní východiska a kategorie ekonomické vědy	31
2.1 Potřeby, výroba, ekonomické statky	31
2.2 Výrobní faktory	35
2.3 Hranice produkčních možností	39
2.4 Zákon klesajících výnosů a výnosy z rozsahu	45
3 Principy hospodářské činnosti	51
3.1 Specifika hospodářské činnosti	51
3.2 Dimenze hospodaření subjektů	54
3.3 Interakce mezi subjekty	58
3.3.1 Dělbá práce a její ekonomický význam	58
3.3.2 Směna	64
4 Trh a tržní mechanismus	71
4.1 Trh	72
4.2 Tržní mechanismus	73
4.2.1 Poptávka	74
4.2.2 Nabídka	79
4.2.3 Cena	84
4.2.4 Konkurence	89
4.3 Teorém pavučiny, elasticita poptávky a nabídky	91
5 Ekonomický systém	99
5.1 Základní ekonomické problémy a způsoby jejich řešení	99
5.2 Klasifikace ekonomických systémů	104
5.3 Příkazová ekonomika	107
5.4 Tržní ekonomika	109
5.5 Technická stránka společenské výroby	113

6 Chování spotřebitele na trhu zboží a služeb	119
6.1 Teorie užitku	119
6.2 Rovnováha spotřebitele a odvození křivky poptávky	124
6.2.1 Kardinalistická teorie užitku	125
6.2.2 Ordinalistická teorie užitku	130
6.3 Nákupní chování	138
7 Výroba, náklady firmy a její nabídka v podmínkách dokonalé konkurence	143
7.1 Základní východiska analýzy firmy	144
7.2 Výroba a náklady	146
7.3 Příjmy firmy a její zisk	156
7.4 Rovnováha firmy a odvození křivky nabídky	159
7.5 Alokační efektivnost	162
8 Firma v podmínkách nedokonalé konkurence	167
8.1 Vznik výsadního (monopolního) postavení tržního subjektu	167
8.2 Rovnováha a maximalizace zisku v případě monopolu	174
8.3 Oligopol a monopolní konkurence	182
9 Vytváření cen výrobních faktorů, nerovnosti v důchodech	192
9.1 Vznik cen výrobních faktorů	193
9.1.1 Poptávka po výrobních faktorech	193
9.1.2 Nabídka a tržní cena výrobních faktorů	199
9.2 Nerovnosti v důchodech a jejich měření	202
9.3 Efektivnost nebo rovnost (přerozdělovací procesy v ekonomice)	208
10 Trh práce	214
10.1 Nabídka a poptávka na trhu práce	215
10.2 Mzdy a trh práce	219
10.2.1 Podstata a formy mzdy	219
10.2.2 Stanovení mzdy v podmínkách dokonalé konkurence	222
10.2.3 Mzda v podmínkách nedokonalé konkurence – současné trhy práce	226
10.3 Lidský kapitál	230
11 Trh půdy, trh kapitálu	239
11.1 Trh půdy a pozemková renta	239
11.2 Kapitál jako výrobní faktor	243
11.2.1 Pojetí kapitálu	243

11.2.2	Kapitálový trh, cena kapitálu	248
11.2.3	Finanční zprostředkovatelé na českém kapitálovém trhu.	255
12	Národohospodářský koloběh,	
	úloha státu v ekonomice	261
12.1	Národohospodářský koloběh	262
12.1.1	Národohospodářský koloběh toků příjmů a výdajů	262
12.1.2	Identity v rámci národohospodářského koloběhu	268
12.2	Úloha státu v ekonomice	270
12.2.1	Historie státních zásahů do ekonomiky	270
12.2.2	Stát jako ekonomický subjekt a jeho hospodářská politika.	276
13	Měření a vyjadřování výkonu ekonomiky	285
13.1	Metody měření národního produktu a důchodu	286
13.2	Vypovídací schopnost indikátoru HDP	292
13.3	Odvozené agregáty vyjadřující makroekonomický výstup	297
14	Spotřeba, úspory a investice	304
14.1	Spotřeba a úspory	305
14.2	Investice, výdajový multiplikátor a určení rovnovážné produkce.	315
15	Model agregátní poptávky a agregátní nabídky (model AD – AS)	330
15.1	Agregátní poptávka	331
15.2	Agregátní nabídka	335
15.3	Rovnovážný produkt, rovnovážná cenová hladina	345
16	Ekonomický růst	351
16.1	Pojetí ekonomického růstu	352
16.2	Modely ekonomického růstu	360
16.2.1	Abstraktní modelové teorie ekonomického růstu	362
16.2.2	Sociálně-historické koncepty růstu a rozvoje	368
17	Ekonomické cykly	378
17.1	Pojetí ekonomických cyklů a jejich druhy	378
17.2	Příčiny cyklického vývoje	388
17.2.1	Keynesovské teorie ekonomického cyklu	390
17.2.2	Peněžní teorie ekonomického cyklu	394
17.3	Politicko-ekonomický cyklus	397

18 Peníze, bankovní soustava, trh peněz	402
18.1 Vznik peněz a jejich úloha v ekonomice	403
18.2 Banky a funkce bankovní soustavy	409
18.3 Nabídka peněz, poptávka po penězích a rovnováha na trhu peněz	411
19 Inflace	422
19.1 Pojetí inflace a její měření	422
19.2 Formy a příčiny inflace	429
19.3 Důsledky inflace	437
20 Nezaměstnanost a její makroekonomické souvislosti	443
20.1 Makroekonomický náhled na trh práce	443
20.2 Nezaměstnanost, její měření, druhy a příčiny	447
20.3 Okunův zákon, Phillipsova křivka	456
21 Monetární politika	464
21.1 Institucionální rámec monetární politiky	464
21.2 Nástroje monetární politiky (operační rámec centrální banky)	467
21.3 Druhy monetární politiky	474
22 Fiskální politika	484
22.1 Státní rozpočet a veřejné finance	484
22.2 Nástroje fiskální politiky	492
23 Makroekonomie otevřené ekonomiky	506
23.1 Internacionalizace ekonomiky	506
23.2 Mezinárodní obchod	511
23.3 Měnový kurz	518
23.4 Platební bilance	521
23.5 Mezinárodní ekonomická integrace	523
Literatura	530
Seznam grafů	533
Seznam tabulek	537
Řešení úkolů	538
Rejstřík	545
Autor publikace	551

*„Každá praktická činnost je založena na teorii,
i když si toho samotní praktičtí pracovníci
nejsou třeba vědomi.“*

Peter F. Drucker

PŘEDMLUVA

Otevíráte páté vydání *Ekonomie a ekonomiky*, která je určena nejen pro studenty bakalářských kurzů mikroekonomie a makroekonomie na vysokých školách, ale také pro všechny zájemce o studium základů moderní ekonomické teorie. Podnětem k aktualizovanému vydání učebnice byly čtenářské ohlasy a snaha autora ilustrovat výklad vývojem ekonomické reality.

Ekonomické otázky jsou vždy předmětem živého zájmu široké veřejnosti. Je to zcela přirozené, protože každého člověka zajímá, zda najde uplatnění na trhu práce, jaká je koupěschopnost jeho mzdy, jak vysoké daně odvede státu ze svého příjmu, vyplatí-li se mu spořit apod.

Ekonomická teorie ovšem neposkytuje souhrn poznatků, který lze považovat za obecně správný. Při hledání odpovědi na uvedené otázky ekonomové vycházejí z nedokonale ověřených hypotéz – jak funguje hospodářství, co je základem rozhodování spotřebitele, jaké důsledky určitých událostí nebo určité politiky lze očekávat atd. Důvod je znám – v hospodářství nelze provádět experimenty za kontrolovaných podmínek a každý ekonomický proces má své konkrétní historické souvislosti. Ekonomové proto používají metodu „konstrukce modelu“ (zjednodušený obraz znázorňující chování lidí v určitém prostředí). Ekonomie pracuje s abstrakcemi, její výroky vyjadřují určité modelové situace, s nimiž se v této čisté podobě v reálném hospodářském životě nesetkáváme. Přesto právě jejich prostřednictvím dokážeme rozpoznat povahu velmi konkrétních hospodářských jevů a procesů, uvědomovat si jejich místo ve fungování ekonomického mechanismu a důsledky jejich působení.

Výklad pojmů a kategorií je založen na teoretických koncepcích soudobého „hlavního proudu“ ekonomického myšlení, který je výsledkem tzv. velké syntézy (neoklasicko-keynesovská syntéza po druhé světové válce). Originalitu vysvětlovaných myšlenek zdůrazňuje historický rámec jejich vzniku. Čtenář je veden

k vytvoření vlastního názoru na ekonomické problémy, protože text neobsahuje žádné hodnotové soudy, které by určitý ekonomický směr (školu) považovaly za jedině správný (za dogma). Za současného stavu vědeckého poznání je pluralita paradigmat v ekonomii uznávanou skutečností.

Cílem publikace je stručně a srozumitelně vysvětlit základní ekonomické pojmy a principy, jejichž poznání umožňuje porozumět podstatě a vzájemným souvislostem hospodářských jevů. Snahou autora je, aby studenti pochopili, že ekonomie je věda o volbě, věda, která zkoumá lidské chování a rozhodování v podmínkách vzácnosti zdrojů. Každý člověk si přece neustále ověřuje, zda se mu určité rozhodnutí vyplatí, a porovnává přitom jeho náklady a výnosy.

Z obsahového hlediska je kniha rozdělena do tří tematických okruhů, jejichž společným jmenovatelem je tzv. mikroekonomická fundace makroekonomie. Prvních pět kapitol představuje úvod do studia ekonomie, na který je možné navázat studiem neoklasické mikroekonomie (6. až 11. kapitola) nebo makroekonomické teorie (12. až 23. kapitola). Obava, že k pochopení ekonomických principů je nutná znalost vyšší matematiky, není pravdivá. V základní ekonomické teorii jsou používány jednoduché rovnice a grafy pouze k ilustrování výkladu. Obraz ekonomického systému lidské společnosti je podán i z hlediska jejího reálného hospodářského vývoje. Prezentace ekonomických reálií je příčinou, proč má učebnice název *Ekonomie a ekonomika*.

Aby si čtenář mohl samostatně prověřit, jak zvládl jednotlivé pojmy a tematické okruhy, jsou na konci každé kapitoly zařazeny Kontrolní otázky a problémy k řešení. Před kontrolou získaných znalostí je z metodického hlediska vhodné jejich zopakování v rámci stručného shrnutí kapitoly, klíčových pojmů a témat k zamyšlení.

Z vlastní zkušenosti víme, že ekonomii (politice, fotbalu, školství ...) rozumí každý člověk. Tuto skutečnost svého času dobře vyjádřili v časopisu *Financial Times*, když ekonoma charakterizovali jako odborníka, který zítra bude vědět, proč jeho včerejší předpovědi dnes neplatí. Abyste nepatřili mezi ty, na něž se tato kritika vztahuje, prostudujte pozorně učebnici. Následně pochopíte, že „ekonomie“ má svůj půvab a logiku, že ekonomické znalosti vám pomohou nejen v profesním, ale i občanském životě. Porozumíte obsahu některých novinových článků, volebním programům politických stran i hospodářské politice vlády apod. Dokážete posoudit, zda argumentace ekonomických a politických autorit je věcná, zda něco nezaměluje, zda prosazují zájmy celku atd.

Zkušenosti autora z vysokoškolské výuky a profesního vzdělávání v praxi svědčí o tom, že publikace *Ekonomie a ekonomika* pomáhá čtenářům osvojit si pojmy, principy a nástroje ekonomické teorie. Základní ekonomické znalosti jsou dnes nutnou součástí vzdělání každého člověka.

1 ÚVOD DO EKONOMIE

- 1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy
 - 1.2 Poznávání ekonomické reality
 - 1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování
 - 1.4 Pozitivní a normativní ekonomie
 - 1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání
 - 1.6 Vývoj ekonomické teorie
 - 1.7 Poslání ekonomie
-

Proces formování ekonomie jako samostatné vědy je východiskem pro vymezení jejího předmětu, umožňuje pochopit význam ekonomie pro člověka a vede k poznání hlavních hospodářských problémů společnosti. U kolébky ekonomické vědy stáli významní myslitelé, kteří ovlivnili celou lidskou kulturu. Zpočátku byly ekonomické úvahy součástí celého společenského myšlení. Politická ekonomie se stává samostatnou vědou až v době vzniku kapitalistického ekonomického systému, kdy došlo k jejímu oddělení od filozofie a politické a právní teorie. Za zakladatele ekonomie jako vědy je považován Adam Smith (1776). Ve 20. století se ekonomická teorie stává nástrojem hospodářské politiky státu. Iniciátorem státního intervencionismu byl J. M. Keynes (1936). V ekonomickém myšlení od té doby existuje zásadní problém, jehož řešení se hledá politickou cestou. Jde o vztah „trhu a státu“, jaká je účinnost tržního mechanismu a jaká je efektivnost ekonomické úlohy státu.

Ekonomie se zabývá studiem ekonomiky, tj. systému, v jehož rámci lidé produkují (neboli vyrábí), rozdělují, směňují a spotřebovávají ekonomické statky. Ekonomové se snaží zjistit, jak je ekonomika organizována, analyzují chování ekonomických subjektů a úroveň uspokojování lidských potřeb. Složitost ekonomické reality vyžaduje dodržování logiky ekonomie, protože jinak hrozí nebezpečí nepravdivých úsudků a neefektivních opatření.

1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy

Člověk je společenskou bytostí a žije v určitém přírodním a sociálním prostředí. Znamená to, že jednotlivec při svých aktivitách musí respektovat přírodu a brát ohled na existenci a zájmy jiných lidí, se kterými žije v jednom společenství.

Člověk jako individuum přitom usiluje o dosažení svých subjektivních cílů („toho, co chce“) a jeho rozhodování v hospodářské oblasti je výrazně ovlivňováno zásadami efektivnosti (poměřuje své osobní náklady se získávanými výnosy). V pospolitosti musí být proto zajištěna stejná práva pro všechny její členy. Každý člověk má mít zajištěnu svobodu, činit cokoli se mu zlíbí za předpokladu, že neomezuje svobodu jiného člověka. Lidé proto vytvářejí pravidla spoluzítí a hledají takový institucionální mechanismus, který by usměrnil zájmy jednotlivců a zajistil blahobyt celé společnosti.

Člověk jako „zoon politikon“ (podle Aristotela) je předmětem zkoumání sociálních věd. **Ekonomie pojednává o hospodářských aktivitách lidí**, v jejichž rámci si každý člověk obstarává prostředky na uspokojení svých potřeb.¹ Přesněji vyjádřeno: ekonomie zkoumá zákonitosti hospodářského života společnosti a popisuje mechanismy jeho fungování. Lidem tak pomáhá pochopit logiku reálných hospodářských procesů. Ekonomie je vědou o činnosti lidí ve velice širokém pojetí – **zkoumá, jak využívají vzácné zdroje, jak vyrábějí, jak si vyrobené statky přisvojují** (zda prostřednictvím trhu nebo určitou formou přidělování) a **jak jsou tyto produkty společenské výroby spotřebovány**. Úkolem ekonomie je vysvětlit, jak se lidé chovají v praktickém životě, když si zajišťují živobytí. Změny v ekonomickém prostředí vyvolávají podněty pro vypracování nové ekonomické teorie, která by umožnila odhalit příčiny a podstatu těchto změn.

Ekonomická analýza společnosti je v koncentrované podobě vyjádřena v **předmětu ekonomie**, tak jak jej vymezuje hlavní proud současné ekonomické teorie. **„Ekonomie zkoumá, jak společnosti rozhodují o využití výrobních zdrojů, které mají alternativní použití, k výrobě různých komodit a jak rozhodují o jejich rozdělení mezi různé skupiny“**.² Jde o operacionalizovanou definici, protože zahrnuje množinu procedur, jež popisují aktivity potřebné k tomu, aby bylo realizováno to, co definice popisuje.

¹ „Slovo ekonomie nebo oeconomie pochází z řeckého oikos – dům a nomos – zákon. Původně znamenalo pouze moudré a zákonitě spravování domácnosti v zájmu společného blaha rodiny. Později se smysl tohoto slova rozšířil i na spravování velké rodiny, kterou je stát.“ (ROUSSEAU, J. J. *Rozprava o politické ekonomii*. Praha: SNPL 1956, str. 19). Přívlastek politická (z řeckého politikos = společenský) přidal k názvu ekonomie Francouz Antoine de Montchrétien v roce 1615, když vydal „Traktát o politické ekonomii“. Vyjádřil tím názor, že hospodářství země má řídit stát a státní záležitosti jsou vždy politickými záležitostmi. V druhé polovině 19. století došlo k posunům v pojetí předmětu politické ekonomie, začala se prosazovat její „sociální neutralita“, a tyto změny se promítly i do názvu této vědní disciplíny. Alfred Marshall v roce 1890 vydal spis „Principles of Oeconomics“ a pod jeho vlivem se vžil upravený název ekonomické vědy – „oeconomics“, tj. čistá ekonomie, která popisuje mechanismy působící v každém ekonomickém systému.

² SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. 13. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda 1991, str. 13.

Ekonomie jako vědní disciplína plní **tři funkce**:

- a) **poznávací** (zkoumá ekonomické jevy a procesy, které probíhají ve společnosti a snaží se je vysvětlit);
- b) **praktickou** (ekonomické poznatky jsou východiskem pro praktickou činnost různých ekonomických subjektů);
- c) **metodologickou** (je teoretickým základem pro ostatní ekonomické vědy – podnikovou ekonomiku, finance, hospodářskou politiku, marketing atd.).

Ekonomickou teorii tvoří systém kategorií (pojmy, ke kterým již nelze nalézt obecnější, nadřazenější pojem) a logicky vybudovaných principů (zásada, pravidlo), který představuje **zjednodušený obraz komplexní ekonomické reality**.³ Teorie umožňuje porozumět ekonomickým jevům, vysvětlit je, kritizovat nebo předvídat.

1.2 Poznávání ekonomické reality

Proces **vytváření ekonomické vědecké teorie** zahrnuje několik na sebe navazujících fází.

- Proces pozorování, který by měl vyústit do jednoduchého popisu jevu.
- Analýzu a formování hypotéz. Metoda abstrakce umožňuje vydělit z hospodářské reality její podstatné stránky, následně lze formulovat pravděpodobný výklad jevů – hypotézu, což je neověřený výrok, který vychází z ověřitelných předpokladů.
- Testování hypotéz a jejich interpretace. Používají se metody matematicko-statistické, řízené experimenty, metody analogie, ekonomické modely apod.
- Vytvoření teorie na základě syntézy získaných poznatků.

U ekonomických systémů jakožto sociálních systémů vzniká komplikace, protože jde o stochastické systémy s kauzálními řetězci v chování subjektů. Empirické pozorování přináší většinou statistické četnosti různých typů vazeb mezi vstupy a výstupy než jednoznačné závěry. Proto má v ekonomii velký význam **řešení metodologických otázek**, které je vždy ovlivněno filozofickým náhledem

³ Rozhodování lidí je postaveno na racionálních principech. Dosažení určitého cíle s vynaložením co nejmenších nákladů je aplikací minimalizačního principu. Pokud chceme s danými prostředky (vstupy) získat maximální výsledek (efekt), potom postupujeme podle maximalizačního principu.

autora na svět. Užitá metodologie určuje nejen tvářnost a strukturu díla daného autora, ale podmiňuje značně jeho vlastní poznávací přínos. Metodologické přístupy se neustále rozvíjejí a upřesňují. Ve společenských vědách, a v ekonomii zvláště, můžeme nalézt dvě základní tendence tohoto vývoje. Zastánci **metodologického individualismu** chápou jakýkoli společenský jev jako produkt agregace individuálních zájmů a rozhodování lidí podle jejich představ závisí především na porovnávání osobních nákladů a přínosů. Opačný přístup prosazuje **metodologický holismus** (holos = celý, tvořící celek), který vychází z představy, že celek jako souhrn jednotlivých částí nabývá nových, vyšších vlastností, nezávislých na jeho částech. Sociální a kulturní celek má podle jejich názoru jinou povahu než prvky (jedinci, malé skupiny), které ho tvoří.

Metody procesu poznání tvoří základ technologie vědecké činnosti. Metody jsou nástrojem poznání a tvoří je pravidla, kterými je nutné se v procesu poznání řídit, aby byly získány potřebné poznatky. V ekonomii mají velký význam metody poznání založené na rozumovém, tj. zprostředkovaném obrazu reality.

Standardně jsou aplikovány obecné metody dané dvojicemi analýza – syntéza a induktivní postup – deduktivní postup. **Analýza** spočívá v rozdělení celku na jeho komponenty a zkoumání, jak tyto prvky fungují jako relativně samostatné části a jaké jsou mezi nimi vztahy. Při **syntéze** dochází k složení komponentů do celku a zároveň jsou odvozovány hlavní organizační principy, jimiž se tento celek řídí v závislosti na jeho částech. **Metoda indukce** řeší vztah mezi pozorovanými údaji a teorií tak, že se shromažďují empirické poznatky a z nich se vyvozují obecné i konkrétní závěry o stavu a vývoji dané reality. Z pravidelnosti zkoumaných událostí odvozujeme závěr o tom, že tato pravidelnost bude platit pro další události na jiném místě nebo v jiném čase. **Deduktivní metoda** spočívá v tom, že vyvozuje nové poznatky z původních premis (tvrzení) s odůvodněním, že jsou-li původní premisy pravdivé, budou pravdivé i poznatky, které jsou z nich vyvozovány, a naopak.

Ekonomická realita se poměrně rychle mění, takže každý její přítomný stav je vlastně jen okamžikem přechodu minulých stavů ekonomiky v její stav budoucí. Přesto v ekonomickém poznání dochází k abstrahování od časového vývoje objektů reality a předmětem zkoumání se stává stav ekonomiky v určitém časovém okamžiku. **Statický pohled** umožňuje přiblížit se vnitřní logice zkoumaného jevu a zobrazit jeho funkční závislosti. **Komparativní statika**, která již respektuje evoluci zkoumané problematiky (porovnává stacionární stavy a hledá optimální stav), nastolila otázku o příčinách vedoucích k porušování optimálních stavů (ekonomické rovnováhy). Odpověď přineslo pronikání principu dynamiky do ekonomické teorie. Ukázalo se, že časová dimenze má zásadní význam pro odhalení podstaty základních kategorií a s nimi spjatých procesů. **Dynamická analýza**

nemůže vycházet jen z událostí tak, jak se odehrávají v reálném čase, ale musí pracovat s očekáváním budoucích událostí u prvků zkoumané ekonomiky, protože z nich vychází chování těchto prvků. Tímto způsobem se do ekonomie dostává moment nejistoty budoucích událostí a z ní plynoucí riziko.

Ekonomická věda jakožto společenská věda není vědou exaktní. To znamená, že k ověření hypotéz **nelze v hospodářství provádět** plnohodnotné (kontrolované) **experimenty**. Ekonomie pracuje s abstrakcemi, její výroky vyjadřují určité **modelové situace**, s nimiž se v této čisté podobě v reálném hospodářském životě nesetkáváme.⁴ Přesto právě jejich prostřednictvím dokážeme rozpoznat povahu velmi konkrétních hospodářských jevů a procesů, uvědomovat si jejich místo ve fungování ekonomického mechanismu a důsledky jejich působení. **Obháje** „**logického empirismu**“ požadují konfrontaci ekonomické teorie s fakty, které ji empiricky ověří, tj. buď se potvrdí její dočasná platnost, nebo se vyvrátí. Jejich oponenti upozorňují, že techniky měření jsou nedokonalé a často nepřímé, a proto empirické potvrzení teorie nelze považovat za spolehlivý indikátor její platnosti.

Ekonomická teorie je považována za užitečnou jen tehdy, když vychází z reálného ekonomického života, podrobuje jej kritice a vrací se k němu takovým způsobem, aby jeho účastníci mohli správně pochopit tuto kritiku. Někteří ekonomové ale chápou **ekonomickou teorii jako formálně abstraktní vědní disciplínu**, ve které dominuje formální logika. Domnívají se, že jejím prostřednictvím lze přesněji analyzovat reálné procesy a odhalit nové aspekty hospodářského života.

1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování

Ekonomická realita patří k nejsložitějším objektům zkoumání a badatelé se zde setkávají s léčkami, jejichž nerozpoznání by mohlo vést k nesprávným poznatkům a závěrům.

Předpoklad „ceteris paribus“. Většina ekonomických problémů je ovlivňována řadou proměnných veličin. Například počet aut koupených v daném roce je určen cenou aut, příjmy spotřebitelů, cenami benzínu atd. Pokud chceme zjistit, jaký vliv má jedna proměnná, musíme použít předpokladu *ceteris paribus* („za jinak stejných podmínek“), což znamená, že zkoumaný faktor se mění a ostatní

⁴ Ekonomický model je zjednodušené zobrazení reality. Model má zachytit ty aspekty reality, které jsou považovány za relevantní, a všechny ostatní vynechat. Kvalitu modelu neměříme podle odchylek jeho předpokladů od reality, ale podle jeho schopnosti vysvětlit skutečnost. Modely jsou pomocným prostředkem tvorby teorie. Ekonomický model v zásadě tvoří hospodářské subjekty, objekty a instituce; exogenní proměnné, které jsou pro model dané; endogenní proměnné, které mají být určeny modelem.

jsou konstantní. Například když chceme zjistit, jaký vliv mají ceny aut na jejich prodej, potom musíme vliv měnících se cen automobilů zkoumat za situace, kdy se důchody spotřebitelů, ceny benzínu a další proměnné nemění – tedy „za jinak stejných podmínek“.

Omyl „poté, tedy proto“ („post hoc, ergo propter hoc“ – potom, tudíž nutně v důsledku toho) se projevuje chybným vyvozováním příčinné souvislosti z časové následnosti ekonomických jevů. Pokud jev A proběhl dříve než jev B, nemusí to ještě znamenat, že jev A je příčinou jevu B. Například v průběhu Velké deprese (krize 1929–1933) někteří lidé v USA doporučovali zvýšit ceny, protože si v minulosti všimli, že růst cen a mezd předcházelo období konjunktury. Z toho vyvodili, že řešením krize je růst cen a mezd. Výsledkem byla řada legislativních úprav umožňujících zvyšování těchto proměnných, které ovšem zbrzdily ozdravení ekonomiky.

Klam kompozice. Jde o omyl, kdy předpokládáme, že to, co platí pro část, musí platit i pro celek. Například zvýšení ceny určitého zboží přinese větší příjmy výrobcům tohoto produktu a zvýší to jejich blahobyť, pokud se ale zvýší ceny veškerého zboží, nikdo v ekonomice z toho nebude mít prospěch. Domněnka, že to, co platí pro celek, pro společnost, platí i pro jednotlivce, pro část, představuje klam dekompozice. Například na zvýšení ceny zboží většina lidí reaguje snížením poptávky. Vždy se ale najdou lidé, kterým zdražení zboží nevádí a jeho spotřebu neomezí (viz zdražení cigaret, alkoholu).

Subjektivnost, s kterou pozorujeme okolní svět, představuje jednu z největších nástrah v ekonomii. Získané znalosti a zkušenosti nám vytvářejí „klapky na očích“, jejichž prostřednictvím vnímáme realitu a obtížně chápeme ostatní pozorovatele, kteří vycházejí z jiných teoretických přístupů. Ekonomové se tak stávají „zajatci“ osvojených teoretických poznatků a diskuse mezi jednotlivými školami ekonomického myšlení často připomínají „dialog hluchých“.

Ignorování sekundárních účinků je závažným metodickým problémem. Řada ekonomů má sklon vnímat pouze bezprostřední dopad daného rozhodnutí na určitou skupinu lidí a nevěnuje pozornost druhotným důsledkům tohoto opatření. Sekundární projevy se obvykle rozvíjejí pomaleji a nejsou vždy zřetelné. Kvalitní ekonomická analýza musí zahrnovat i sekundární efekty, které někdy mají větší význam než primární důsledky daného opatření. Například zvýšení minimální mzdy má primární účinek a tím je zvýšení mzdy nejhůře placených zaměstnanců. Sekundárním důsledkem je snížení zaměstnanosti, protože u zaměstnavatelů došlo ke zvýšení nákladů, a proto se snížila jejich poptávka po pracovních silách.

1.4 Pozitivní a normativní ekonomie

Ke zkoumané ekonomické realitě lze přistupovat dvojím způsobem:

- buď jsou ekonomické jevy a procesy jen popisovány a vysvětlovány v souvislostech (například vývoj inflace, dynamika výroby, počet nezaměstnaných),
- nebo se hledají způsoby, prostředky a cesty, jak dané problémy řešit.

Z uvedených přístupů vyplývá i rozdílný názor na analýzu ekonomických jevů a na jejich podstatu, který je příčinou dělení ekonomie na pozitivní a normativní. **Pozitivní analýza vysvětluje, proč jevy a procesy jsou takové, jaké jsou, kdežto normativní analýza se pokouší definovat, jaké mají být.**

Pozitivní ekonomie usiluje o analýzu hospodářství v podobě, v jaké ho nalézá. Zabývá se jen takovými jevy, které jsou vědeckými metodami zjistitelné a dokazatelné. Vytváří hypotézy o chování ekonomických subjektů, vyvozuje z nich závěry o předpokládaném vývoji ekonomických veličin (například nákladů, důchodů, cen) a konfrontuje pozorovaný vývoj těchto proměnných s teoretickými předpověďmi. Posuzuje individuální i skupinovou racionalitu chování ekonomických subjektů a hledá nejefektivnější způsoby vedoucí k dosažení ekonomických cílů. Konstatuje například existenci určité míry nezaměstnanosti a zkoumá, jak ovlivní její zvýšení míru inflace.

Normativní ekonomie vychází také ze zkoumání hospodářské reality, ta se však stává pouze východiskem hodnotových soudů, které zahrnují i otázky etické, sociální a všeobecně lidské. Jejím skutečným cílem je konstruovat předobraz dokonalejšího ekonomického systému. Normativní ekonomie se jeví jako logické pokračování pozitivního vědění. Zde je třeba upozornit, že jen pozitivní analýza může zcela uplatnit vědecký postup, protože věda poskytuje informace pouze o tom, co existuje. Například tvrzení, že z nějakého důvodu by měla klesnout všeobecná cenová hladina, je normativní výrok. Nedá se potvrdit, nebo vyvrátit. Odpovědi na normativní otázky se nedají hledat jen ve faktech a vědeckých metodách. Neexistují na ně správné nebo nesprávné odpovědi, a řešení se proto hledá v procesu politické volby. Jde například o otázky typu: Jaké tempo inflace nebo nezaměstnanosti je přijatelné?

1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání

V současné ekonomické teorii existují dvě části, které nelze od sebe oddělit nebo je chápat samostatně – jde o mikroekonomii a makroekonomii. Obě se zabývají

rozhodováním lidí v hospodářském životě, ale liší se v rovině zkoumání. Mikroekonomie a makroekonomie operují na rozdílných úrovních abstrakce a z hlediska předmětu svého zkoumání jsou silně provázány.

Mikroekonomie (mikros = malý) zkoumá chování individuálních ekonomických subjektů (jednotlivec, domácnost, firma) na dílčích trzích a jevy, které vyplývají ze vzájemných vztahů mezi nimi (například určení ceny výrobku). Zajímá se o jejich cíle a sleduje rovnováhu jednotlivých subjektů (stav, kdy subjekt dosáhl svého cíle a nemá důvod měnit své chování). Jde jakoby o zkoumání ekonomiky zdola, ze základů.

Makroekonomie (makros = velký) zkoumá reálný svět s jeho nedokonalostmi, analyzuje chování ekonomiky jako celku a používá k tomu agregátní veličiny (HDP, nezaměstnanost, inflaci aj.). Pracuje s rámcovými hypotézami, které se jí zdají být přijatelné jako průměrné vyjádření toho, jak se ekonomické subjekty chovají. Dominantním problémem v makroekonomii je všeobecná rovnováha, která je výsledkem systému vzájemných vztahů mezi velkým počtem individuálních subjektů. Makroekonomie proto nemůže být statická, ale musí brát do úvahy faktor času. Přeceňování významu vzájemných vztahů mezi proměnnými (národní důchod, agregátní investice atd.) vede k tomu, že makroekonomie se může stát jen „formální mechanickou hrou“ bez vztahu k realitě. Předmětem reálné makroekonomie nemůže být jen vyhodnocování „kvantity“ lidského chování, ale musí vzít do úvahy i svobodu a nejistoty, které ovlivňují lidské konání.

V ekonomické teorii je **vzájemný vztah mikroekonomie a makroekonomie** charakterizován dvojím způsobem:

- Existuje tzv. **mikroekonomická fundace makroekonomie**. Znamená to, že makroekonomie vychází z mikroekonomických poznatků o chování a volbě jednotlivých subjektů při zkoumání vzájemných vztahů mezi velkým počtem subjektů. Makroekonomický systém ve skutečnosti tvoří nespočetné množství organizací a institucí, které jsou vytvořeny a rozvinuty individuálními subjekty – jde o rodiny, domácnosti, podniky, občanská sdružení, různé nátlakové skupiny atd. Jejich fungování a úlohu nelze pochopit, pokud nevezmeme do úvahy zájmy individuálních subjektů, které je tvoří a řídí.
- **Makroekonomické okolnosti tvoří rámec** fungování mikroekonomických procesů. Například chování jednotlivce na trhu práce je ovlivněno daňovou a sociální politikou vlády, inflačními tlaky, fází ekonomického cyklu apod.

V rámci mikroekonomie převažuje pozitivní analýza, která vyúsťuje do různých modelů chování ekonomických subjektů. Pro makroekonomii je typické, že nositelé jednotlivých koncepcí (škol) hledají svá východiska v rovině normativní ekonomie a teprve následně se zabývají analytickými soudy – přecházejí do oblasti pozitivní ekonomie. Například nejdříve musí odpovědět na otázku: „proč a jak má stát zasahovat do ekonomiky“ a pak se snaží své tvrzení empiricky potvrdit.

1.6 Vývoj ekonomické teorie

Vývoj ekonomie probíhá převážně evoluční cestou – jednotlivé směry ekonomického myšlení jsou rozvíjeny a propracovávány v teoretické systémy. **Základem ekonomického směru je vědecká škola**, která vzniká v určitém čase, má formální strukturu a lze ji lokalizovat. Součástí vývoje ekonomického myšlení jsou i výrazné metodologické posuny, které vedly k vzniku nových směrů.

Různá údobí ekonomické vědy jsou charakterizována určitým pohledem na svět, který určuje standardní formu řešení problémů. Americký teoretik vědy Thomas s. Kuhn v této souvislosti používá termín **paradigma**, kterým označuje model teoretického přístupu k společenské realitě. Jde o určitý celistvý soubor vědeckých představ, hypotéz, metod a výsledků výzkumu, kterým odborníci věří (nedokazují je) a používají je při řešení problémů. Neschopnost daného paradigmatu vysvětlit nové jevy vede k jeho nahrazení novým paradigmatem, které poskytuje širší vysvětlující sílu. Nové paradigma obvykle obsahuje prvky původního paradigmatu a někdy představuje i návrat k idejím, které byly dříve považovány za překonané. **Pro současnou ekonomickou vědu je charakteristická pluralita paradigmat.**

Od antiky až do nástupu kapitalismu se ekonomické myšlení rozvíjelo v lůně filozofické reflexe společnosti jako součást etických, politických a teologických úvah. Hospodářské změny byly vždy podnětem (společenskou objednávkou) pro vytvoření ekonomické teorie, která vycházela z rozboru této reality. První pokusy teoreticky vysvětlit ekonomické zřízení řecké společnosti najdeme u **Xenofona, Platona a Aristotela**. V jejich dílech je pozitivně hodnoceno rodinné hospodářství (zemědělská výroba), které je schopno produkovat vše, co domácnost potřebuje. Mají zdrženlivý postoj ke směně a odmítají obchod, jehož cílem by bylo dosažení zisku. Za zavrženíhodné považují půjčování peněz na úrok. Významný myslitel antického Říma M. T. Varro Reatinus (116–27 př. n. l.) se zabýval hospodařením velkých otrokářských latifundií a kritizoval jejich majitele za to, že se usídlili ve městech a péči o hospodářství přenesli na správce.

Na rozvoj ekonomiky, který začal v západní Evropě ve 12. století, reagovali scholastici, kteří se pokoušeli aplikovat náboženské principy na světský život. Jejich nejvýznamnější představitel **Tomáš Akvinský** (1227–1274) poukázal na to, že soukromé vlastnictví je slučitelné s náboženským učením, že udržuje společenský řád a jeho stabilitu. Akvinský prosazoval teorii „spravedlivé ceny“ (etická norma). Podnikání, které přesahuje rámec uspokojení nevyhnutelných potřeb a je zaměřené na zisk, považoval za hřích. Obchodní zisk označil za přijatelný, pokud je mírný a je odměnou za práci obchodníka nebo za rizika, která nese. Odsuzoval lichvu a vystupoval proti úroku, neboť „peníze neplodí peníze“.

Od 15. století se v Evropě urychluje rozpad feudalismu a dochází k vzniku produktivnějšího ekonomického systému – kapitalismu. Podnikání se v nových podmínkách stalo aktivitou, která vzbuzovala respekt a peníze jediným všeobsahujícím poutem spojujícím celou společnost. Ekonomické myšlení, které se dosud opíralo o poznatky zformulované již antickými mysliteli, vstoupilo do období převratných změn.

Hlavním směrem hospodářské politiky a ekonomického myšlení od 15. až do poloviny 18. století se stal **merkantilismus**. Jeho tvůrci byli lidé z hospodářské praxe (obchodníci) a státní úředníci, kteří hledali odpovědi na praktické otázky hospodářského života a usilovali o růst bohatství a sílu země. **Bohatství** podle jejich názoru **spočívalo v penězích** (ztotožnili bohatství s penězi a drahými kovy – zlatem a stříbrem) a bohatá státní pokladna zajišťovala silný stát. V období raného merkantilismu (Anglie v 15. století) byl z tohoto důvodu zakazován vývoz peněz ze země. Cizí obchodníci, kteří získali prodejem zboží peníze, je nesměli ze země vyvézt, ale museli za ně nakoupit zboží vyrobené v dané zemi. Za **základní zdroj bohatství** merkantilisté označili **zahraniční obchod**. V rozvinutém merkantilismu zajišťovala příliv peněz do země aktivní obchodní bilance. Přebytek vývozu nad dovozem byl vyrovnáván zlatem a stříbrem, tím se zvyšovalo množství peněz v zemi, a ta bohatla. Merkantilisté podporovali manufakturní výrobu, jejíž produkce byla určena na vývoz a aktivní zásahy státu do ekonomiky považovali za nedílnou součást úsilí o hospodářské povznesení země.⁵ Významným představitelem merkantilismu v Anglii byl T. Mun (1571–1641), bohatý kupec a jeden z ředitelů známé Východoindické společnosti, ve Francii J. B. Colbert (1619–1683), ministr Ludvíka XIV.

⁵ Z merkantilismu vycházela výuka kamerálních věd. Jejich název vznikl od slova camera – komora, ve smyslu finančního a správního úřadu sloužícího královské komoře spravující daně a ostatní finanční výnosy. V roce 1768 byla založena stolice věd policejních a kamerálních i na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě, nejprve na Filozofické fakultě a od roku 1784 byla převedena na Právnickou fakultu.

Fyziokratismus, který vznikl ve Francii v polovině 18. století, představuje první školu v dějinách ekonomie. Na rozdíl od merkantilistů fyziokraté považovali za rozhodující faktor růstu bohatství země **zemědělství a přírodu**. **Jen práce v zemědělské výrobě byla** podle jejich názoru **produktivní**. Fyziokraté přišli s **koncepcí přirozeného řádu**, který určuje chod přírody i ekonomiky. Hospodářství považovali za systém, který je do značné míry schopen samoregulace, a proto odmítali zásahy vlády do ekonomiky. Prosazovali hospodářský liberalismus a razili heslo „laissez faire, laissez passer“ (nechte být, nechte plynout). Svobodu a soukromé vlastnictví považovali za základní práva člověka. Jejich hlavní představitel F. Quesnay (1694–1774), lékař Ludvíka XV., se inspiroval oběhem krve v těle člověka a vytvořil první model koloběhu hospodářských procesů, který je předobrazem dnešní input – output analýzy.

William Petty (1623–1687) představuje významný milník ve vývoji ekonomické analýzy, protože **zdroj bohatství společnosti začal hledat ve sféře materiální výroby**. Snažil se zkoumat vnitřní strukturu ekonomických jevů, a ne formy, ve kterých se projevují. Známý je jeho výrok, že „**práce je otcem bohatství a příroda (půda) jeho matkou**“. Je předchůdcem teorie pracovní hodnoty. Hodnotu („přirozenou cenu“) podle jeho názoru určuje lidská práce a základem směny zboží je stejné množství práce.

Adam Smith (1723–1790) je považován za zakladatele ekonomie jako samostatné vědy a představuje významnou osobnost **klasické politické ekonomie**. Jeho základní dílo „Pojednání o podstatě a původu bohatství národů“ vyšlo v roce 1776.⁶ **Zdrojem bohatství národů** je podle Smithe množství vynaložené **práce a její produktivita**, která se rozvíjí prostřednictvím dělby práce. Ekonomické jevy a procesy vyplývají z přirozené povahy člověka, kterého Smith považuje za egoistu, protože se vždy řídí svým vlastním prospěchem. Smithova „**neviditelná ruka**“ cenového mechanismu přitom vede jednotlivé tržní subjekty tak, že sledováním svého zájmu současně zajišťují růst blahobytu celé společnosti.⁷

⁶ Představitelé klasické ekonomie (A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say, T. R. Malthus, J. S. Mill) se soustředili na analýzu makroekonomických problémů, především na růst hmotného bohatství společnosti a jeho zdroje. Zdůrazňovali úlohu akumulace kapitálu, rozšiřování trhů a dělby práce. Teorie ceny klasické školy vycházela z výrobních nákladů a významnou úlohu v ní hrála teorie pracovní hodnoty. Hnací silou ekonomiky je podle jejich názoru individuální zájem a přirozený pořádek je založen na svobodě a vlastnickém právu. Klasikové vycházeli z „principu harmonie“ a z přesvědčení o samoregulační schopnosti tržního hospodářství (cenový systém považovali za nejlepší nástroj alokace zdrojů). Učení jednotlivých představitelů klasické školy je značně rozdílné a zobecnit jejich názory pro celou školu je velice obtížné.

⁷ Tím, že člověk „... výrobu řídí tak, aby její produkt měl co největší hodnotu, sleduje jen svůj vlastní zisk; jako v mnoha jiných případech, vede ho tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. ... Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu

Prostřednictvím tržního mechanismu tak dochází k harmonii zájmů jednotlivců a společnosti. Smith prosazoval svobodu člověka, vlastnictví a podnikání. Byl stoupencem politiky hospodářského liberalismu. **Stát podle Smithe nemá zasahovat do hospodářského života** (obrazně vyjádřeno – má plnit úlohu strážníka), protože **trh reguluje sám sebe**. Stát musí zabezpečit určité veřejné statky – zajistit ochranu země před vnějším nepřítelem, vnitřní bezpečnost a pečovat o veřejné služby. V „Bohatství národů“ A. Smith upozornil i na snahu podnikatelů ovládnout trh prostřednictvím omezení konkurence. „Zájmy podnikatelů v kterémkoli odvětví obchodu nebo manufakturní výroby liší se vždycky v jistém směru od zájmů společnosti, bývají s nimi přímo v rozporu. Zájem podnikatelů vždycky vyžaduje rozšiřování trhu a zužování konkurence. Rozšiřování trhu může často celkem odpovídat i zájmům společnosti; zužování konkurence se však musí zájmům společnosti vždycky přičít a napomáhá pouze podnikatelům zvyšovat zisk nad jeho přirozenou míru a uvalovat tak na ostatní občany nesmyslnou daň ve prospěch podnikatelů.“⁸

Úlohou práce při tvorbě bohatství se zabýval i **David Ricardo** (1772–1823), který významně přispěl k **teorii pracovní hodnoty**. Podle této teorie je **cena výrobku určena množstvím práce, které je nutné k jeho výrobě**. Ricardo dospěl k závěru, že směnnou hodnotu (kvantitativní poměr, ve kterém se směňují dva výrobky) určuje poměr práce, která byla na výrobu směňovaného zboží vynaložena. Na bázi svého pojetí pracovní hodnoty Ricardo formuloval **teorii komparativních (porovnatelných) nákladů**, která se stala významným argumentem ve prospěch svobodného mezinárodního obchodu. Rozdíly v nákladech na výrobu ekonomických statků v jednotlivých zemích závisí v jeho pojetí na množství vynaložené práce na výrobu těchto statků. V ilustrativním příkladu vysvětlil, že každá země může zbohatnout, když bude produkovat a vyvážet ty výrobky, které dokáže vyrábět relativně laciněji, a dovážet to zboží, které relativně laciněji vyrábí jiná země.

Klasická politická ekonomie zkoumala problémy tvorby a rozdělování bohatství (národů) mezi společenské třídy – kapitalisty, dělníky a pozemkové vlastníky. Klasikové přitom vycházeli z principu přirozené rovnováhy ekonomického systému. **J. B. Say** (1767–1832) chápal **výrobu jako tvorbu užitečností, která je výsledkem součinnosti tří výrobních faktorů: práce, půdy a kapitálu**. Vytvořený produkt se rozděluje mezi vlastníky výrobních faktorů podle jejich podílu na jeho výrobě. Přirozenou odměnou za práci je mzda, za kapitál zisk a za půdu renta. Say

společnosti vydatněji, než když mu chce opravdu prospět“ (SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, II. svazek, Praha: SNPL, 1958, str. 35).

⁸ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, I. svazek, Praha: SNPL, 1958, str. 253.